

משלי רועים וצאן אצל הושע בן בארי אשמת הצאן

לקמן נביא מבחר משלי רועים וצאן בנבואות הושע בן בארי, שלצד היות הצאן התועה משל לעם ישראל, האצבע המאשימה מופנית כלפי הצאן עצמו. גורלו העגום הוא תוצאה מהתנהגותו הסוררת, בעוד הרועים דאגו להוליך את הצאן במרעה טוב והקפידו על השמירה עליו.

- א -

דברים בנוסח זה מובאים במפורש בהושע י"ג, ה-ח:

אֲנִי יֹדְעֵתִיךָ בַּמַּדְבָּר בְּאֶרֶץ
תְּלָאוֹת: כְּמִרְעֵיתֶם וַיִּשְׁבְּעוּ וַיִּשְׁבְּעוּ וַיִּרְסוּ לֶפֶס עַל־כֶּן שְׂכֹחוּנִי:
וַאֲהִי לָהֶם כְּמוֹ־שָׂחַל כְּנֶמֶר עַל־דֶּרֶךְ אִשׁוֹר: אֶפְגָּשֶׁם כְּדָב
שָׂפוּל וְאֶקְרַע סָגוֹר לֶפֶס וְאֶכְלֶם שֵׁם כְּלָבִיא חַיִּית הַשָּׂדֶה

שלושה מהלכים לנמשל הרעיוני:

1. הטובה והאהבה שהשפיע ה' על עם ישראל בהוליכו אותם במדבר בארץ תלאות¹.
2. הרעה שגמלו ישראל לאחר שהתנחלו בארץ כנען ושבחו מטובה.
3. העונש והחורבן.

הפיסקה ערוכה במעורב בלשון מן התחום האנושי ובלשון מושאלת-ציורית. משמע המשל והנמשל מובלעים ופתוכים זה בזה. חוזרים ונשנים במכלול הפרשה (פרקים י"ב-י"ג) אירועים מתולדות עברו של עם ישראל בהשוואה למצבו בהווה, כשמן ההשוואה מתבקשת הפקת לקחים ומסקנות לגבי הנדרש מעם ישראל.

הפרק פותח בחיבת ה' לישראל ובדאגתו להם בימי הנדודים במדבר. הצירוף "יֹדְעֵתִיךָ בַּמַּדְבָּר", מתאים לנאמר בדברים ל"ב, י: "מִצְאָהּ בְּאֶרֶץ מַדְבָּר", וכן שם "תְּלָאוֹת" כינוי נרדף למדבר. יש בו גם תוספת מפרשת כשביל להחריף את תכונת המדבר כארץ שרופת שמש. כך פירש רד"ק תלאות שהיא מלשון ערבית "לאב", קרוב ל"להב", משמע בער. והשווה תיאור המדבר הזה בדברים ת', טו, "הַמּוֹלִיכְךָ בַּמַּדְבָּר... וְצִמְאוֹן אֲשֶׁר אֵין מִיֵּם". ואולי משרש "יתאבי", כלומר, תאבה וצמאה למים ועיין רבי"ע, ר"א מלבנגצי.

ב', ז; כי ה' "ידע לכתך את המדבר". ואם נסתייע במאמר המובא בעמוס ג', ב: "רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה". וכן לסמיכותה של הלשון "ידעתוך" היא של בחירה, אהבה, מתן חשיבות וסיפוק צרכים. ויהיה הפירוש של פסוק ה, חרף המרעה הצחיח במדבר שהיה ארץ תלאובות, אהבתי את ישראל ודאגתי לספק את כל צרכיו.

פלישתה של תמונת הצאן והמרעה הטוב הניתן לו (ו), כדימוי לפרשת היוחסין שבין הקב"ה לעם ישראל, היו אסמכתא לתרגום השבעים לתקן את פסוק ה ולתרגמו במקום "ידעתוך במדבר", "רעיתוך במדבר". אולם מבנה הפרשה המציג מהפכים וניגודים מצדיק את הניגוד בין "אני ידעתוך", הפותח את המשל, לבין "על כן שכחוני", המסיים אותו (ו). ועוד צידוק לתיבה "ידעתוך" מפני שהיא נאמרת כנגד "לא תדע" שאמר בפסוק ד שלפניו. ויהיה המהלך תואם לזמנים ההיסטוריים כדלהלן: בפסוק ד מדבר על ה' כמושיע יחידי את ישראל ממצרים ורומז גם על ידיעת ה' במעמד סיני. ואומר: "אנכי ה' אלקיך מארץ מצרים ואלקים זולתי לא תדע". אחר כך בפסוק ה מדבר ה' על תקופת המדבר, בבחינת ידיעת ה' את ישראל: "אני ידעתוך במדבר". אחר כך בפסוק ו מדבר על שיכחת ישראל את ה' אחרי ששבעו והגיעו לעושר בארץ כנען. על פי פסוק ו תהיה התמונה המלאה כדלהלן: ה' הוא הרועה הנאמן שנהג במסירות את צאן-עמו במדבר והביאם אל מקום מרעה דשן והוא ארץ כנען. כגמול לכל הטוב אשר היטיב עמהם, שבעו וירס לבם ומרוב שובע שכחו אותו. אף דימוי זה נשען על ציור מחיי הרועים ונסמך על המובא בחומש דברים (ל"א, טו): "וישמן ישורון ויבעט", זו הבהמה שכשהיא שבעה, בועטת במתקרבים אליה. זיקה אמיצה מקיימים דברי הושע גם להמשך המובא בדברים ל"א, יח: "ותשכח אל מחלליך". וכן למובא (שם ח', יב-ד): "פן תאכל ושבעת... ורם לבבך ושכחת את ה' אלקיך".

המהלך השלישי (ז-ח), שעניינו העונש, לשון התיאור שלו ערוכה כדימוי מלא. ה' בהתעברו מאוד בישראל על שום שבעטו בו לאחר שהנחילם מרעה דשן, מדמה עצמו עכשיו, כמו **שחל, כנמר, כדוב שכול, כלביא**. כל אלה חיות העומדות מנגד למשימות המוטלות על הרועה. ואם קודם לכן היה ה' רועה אוהב נאמן לצאנו, הנה עכשיו יהיה להם לחיה רעה וטורפת, שהיא ההיפך מן הרועה הטוב השומר עליהם מכל חיה רעה. החמלה והאהבה הראשונות יהפכו לאיבה ולאכזריות.

אם כן, בהקבלה לניגוד שתואר קודם לכן בין מה שידע אותם ה' במדבר מתוך אהבה, והם שכחוהו אחר כך מתוך יוהרה עצמית, כך חל מהפך וניגוד בין מה שהיה להם קודם לכן רועה נאמן ומסור, שמשימתו לשמור על הצאן מפני חיות טרף, לבין התמורה שתחול בו והוא עצמו יהיה להם כלביא וכנמר. ובניגוד למה ששבעו וירס לבם, יתהפך עכשיו הגלגל, החיה תאכלם ותקרע את סגור לבם.

יש לשים לב שהדברים בכל הפרשה הזו מוגדים מפיו של בעל העדר, הוא הקב"ה. הנביא, כמוכיח הממשי שמאחורי הדברים הללו, נמנע מלממש את נוכחותו. כיוצא בזה רועים שכירים, או ממונים, אלו מלכי ישראל ומנהיגיו, אינם משובצים בתמונת הדימויים הללו, אך מצויים באופק הכתוב בהמשכו בפסוקים ט-י. הכתוב, גם אם אין הוא זוקף במפורש את חורבן ישראל בפשעי מנהיגיו, הרי עצם מוסד המלוכה מוצג באור נלעג. עכשיו, בעתות צרה, אין המלך יכול להושיע את ישראל. ובלשון

הכתוב (י): "אהי (איה) מלכך אפוא, ויושיעך בכל עריך, ושפטין אשר אמרת תנה לי מלך ושרים?" מסתבר, על פי זה, שרועי ישראל השכירים, אלו מלכי ישראל ושריו, שהדימוי התעלם מקיומם, לא מונו ונמשחו כפרי בחירה מטעם בעל העדר - הקבי"ה, אלא מינוי שהיה מדעתו ומבחירתו של הצאן עצמו. משאלה זו ומימושה בפועל, הם כשלעצמם למורת רוחו של ה'.

עם זאת, העובדה שהושע אינו מטיף למשטר מדיני אחר, ולא עוד אלא שמצינו במקומות אחרים שהוא דורש את כבוד המלוכה וקובל על שהעם מזלזלים במלכם (י, ג), אם כן לא את מוסד המלוכה ככלל הוא שולל, אלא את המלוכה בפועל, בתקופתו. דבריו נגד המלוכה משקפים את המצב המדיני בימיו.

- ב -

להלן כתוב נוסף מן הסוג הזה והוא מנוסח כדימוי מלא על שני אגפי המשוואה:

הושע ד', טז: "כי כפרה סוררה סרר ישראל עתה ירעם ה' ככבש במרחב".

העדפת הפרה הסררה כדימוי לעם ישראל, ייתכן והיא באה מתוך כוונה להמשיך כנגד יוסף המשול לשור: "בכור שורו הדר לו" (דברים ל"ג, ג). בחירת הפרה מוצאת בכל אופן את צידוקה, בצורך לתאר בחלק זה של הדימוי בעל חיים מרדני המסיר מעליו את העול. 'כבש' לא היה מתאים לתמונה תוקפנית של בעל חיים הנוגח את בעליו בשומו עליו העול². כדאי לזכור שהושע הרבה להשתמש בביטויים שצלילי 'פרא', 'פריא', 'פרץ', 'פריז', 'רפאי', מהדהד בהם, כיוון שכולם משמיעים צלילים הנקשרים ל'**אפריים**'³.

לעומת זאת בחלקו השני של הדימוי, חזר הנביא אל תמונת הדימוי בדפוסו המוכר של משל הרועים והצאן, והיחסים המתוארים משוכים בין בעל העדר כרועה, לבין הכבש כשם כללי לעדר הצאן. ואם בחלקו הראשון הייתה הפרה במרכז הדימוי והפועלת היחידה בו, הנה בחלקו השני דמות הרועה מועמדת בחזית התמונה ועיקר הפעילות מיוחסת לה.

בין אם נפרש חלק זה כשאלה ריטורית באמצעותה ביקש הנביא להוכיח את ישראל, כדרך שפירש אברבנאל, משמע אחרי היותם סוררים ופורקי עול, כלום ירעם ה' עתה ככבש בשדה מרחב ידיים? ובין אם נפרש את האיבר השני של הדימוי כמשפט חיווי, בו מודיע הנביא את העונש שנגזר על ישראל בגין מה שחטאו וסררו: ועתה ירעם ה' ככבש בודד במדבר ושם יהיה תועה ואובד⁴, ובין אם נגרוס כדברי המלבי"ם, המשנה את סדר הפסוק ומפרש את האיבר השני כמצב אידיולי מתמשך שזיכה ה' את ישראל באהבתו אותם. והאיבר הראשון מתאר מה שחטאו לו אחרי כל

2. כשביקש המשורר בתהלים להמשיך את אויביו לבהמות חזקות המזיקות לאדם, אמר: "סבבני פרים רבים, אבירי בשן כתרונני" (תהלים כ"ב, ג).

3. ראה מ' גרסיאל, (תשמ"ח), מדרשי שמות במקרא, עמ' 69; 135-136.

4. ראבי"ע, רש"י, רד"ק.

זה, בבחינת "וישמך ישרון ויבעט".
 ויהיה סדר הפסוק לפי פירושו כדלקמן: כי עתה אשר ירעם הי' ככבש במרחב,
 סרר ישראל כפרה סוררת. וכשיעור הזה מפרש ר"א מבלגנצי: כי כפרה בועטת סוררת
 כן סרר ישראל עתה, בעת שהייתי רועה אותם לשובע ולבטח ככבש בכר נרחב.

על פי כלל הפירושים, מציגים שני חלקי הדימוי מבנה ניגודי שעיקרה: בין חטא
 לבין עונש, בין פרה סוררת ומרדנית, לבין כבשה כנועה לגורלה ומשועבדת למרות
 בעליה. בין עבר בו סרר ישראל, לבין עתיד בו עומד בעל העדר לגמול לו כמעשיו.
 מבחינה מסויימת מקיימים שני חלקי הדימוי ביניהם יחס של מידה כנגד מידה. כפי
 שביקשה הפרה לפרוק מעליה עול ולהיות חופשיה למעשיה, באותה מידה ימדוד לה
 בעל העדר וירעה אותה במרחב המדבר, במקום בו תזכה לחופש ולפריקת עול, אך
 באופן אירוני תהיה בד בבד בשימון.
 העברת זירת המשל משטחי מרעה הצאן אל תחום עבודת השדה, החרישה
 והזריעה, מסבירה גם מדוע העדיף הושע את הפרה כמשל לישראל במקום הצאן.

- ג -

להלן המשל הלקוח מחיי האיכר ועבודת החרישה שלו בשדה עם בהמות הבית,
 כשהתנהגותה הסוררת של הבהמה והגורל הנגזר עליה, הם משל לבני ישראל, והאיכר
 הנוהג בה הוא משל לקב"ה. הושע י, י-טו:

באותי ואסרם ואספּו עליהם עמים
 עונותם באסרם לִשְׁתִּי עֵינַתֶּם: ואפּרים עגלה מלמדה אהבתי
 לְדֹשׁ ואני עברתי עַל־טוב צוארה ארכיב אפּרים וחדוש
 יהודה ישדד־לו יעקב: זרעו לכם לִגְדֻקָּה קצרו לִפְי־חֶסֶד
 נירו לכם ניר ועת לדרוש את־יהוה עד־יבוא ויורה צדק
 לכם: חרשתם־רשע עולתה קצרתם אכלתם פּרִי־כחשׁ
 פּוֹר־בַּטָּחַת בִּדְרֶכְךָ בִּרְב־גְּבוּרֶיךָ: וקאם שאון בעמין וכל־
 מבצריך יושד פּשֵׁד שְׁלֵמָן בֵּית ארבאל ביום מלחמה אס
 על־בָּנִים רִשְׁטָה: ככה עשה לכם בֵּית־אל מפני רעת
 רעתכם בִּשְׂחָד נדמה נדמה מלך ישראל:

רבו הפירושים לפרשה ציורית זו ולנמשל המכוון בה. מוסכם כי עניינו של הציור
 המושאל הוא בהצגת מוטיב החטא והעונש. בתמציתו הוא מובא בפסוק י.
 סגנון הפסוק הריחו שילוב של פרוזה שגורה ורגילה, עם מְבָעִים מושאלים ציוריים.
 האמירה הפותחת "באותי ואסרם" שהיא דברי ה', עניינה לכל הדעות: באות

נפשי=בתשוקתי, כשעלה רצון לפני, אם בימים עברו ואם עכשיו, הענשתי אותם כיוון שלא קיבלו מוסר מהנביאים (רד"ק), באמצעות עמים שייאספו עליהם. תשומת הלב צריכה להיות מופנית ללשון "זאסרם" שאחז בה הנביא. המילה ניתנת להתפרש משורש 'אסר', כמו אסרם, ואל"ף של השורש נפלה. והכוונה שקשרם במאסרות ובחבלים. או אפשר, כדעת רש"י, משורש 'סר', כלומר יסרתים, או אִסְרָם כגמולם. בשתי האפשרויות ההתייחסות היא לבני ישראל. אבל הלשון מתקשרת גם לתמונת עבודת השדה, לרתימת הבהמות אל עול המחרשה, אל מוסרות העגלה, כמו "זאסרתם את הפרות בעגלה" (שמו"א ו', ז).

ואכן מתקשרת הלשון "זאסרם" לסיפא של הפסוק י: "באסרם לשתי עינתם". על פי המשמעות המושאלת מתכוון הכתוב: אסרתי וקשרתי אותם לעול העמים שנאספו עליהם. לכל הדעות מתאר הצירוף תמונה הלקוחה מעבודת החרישה, מראה בהמות הנאסרות לעול המחרשה. החילוקים מתמקדים בעיקרם סביב למילה "עינתם", אם זו הטבעת של העול, או חבלי העול. ואם מלשון מענית, משמע תלמי החרישה, או שמא "עינתם" מלשון עינים ממש של הבהמות. גם אפשר לפרש "עינתם", מחלקותם, כלומר ממלכות ישראל. ואם על דרך הקרי, עשויה המילה להתפרש עונותם. עוד חלוקים לגבי משמעות הבי"ת במילה 'באסרם', אם עניינה כמו, על ידי, באופן, בגלל, או בעת.

כתמונה מושאלת ניתן לפרש את הצירוף כתוספת מפרשת את הרישא של הכתוב. ואם אמר תחילה "באותי זאסרם", בא עכשיו לפרש באיזה אופן תאסר. כוונתו להמחיש את הדרך הקשוחה בה תִּאָסַר ותרוסן הפרה הסוררה: האויבים שנאספו יאסרו אותה לשתי עינות, משמע אל עול כפול⁵. או עונותם (על פי הקרי) במשמע חבלים⁶. הגויים הנאספים בשליחות ה', יאסרו את הפרה הסוררת לשני חבלי המחרשה או לשני חבלי העול. או לשתי עינתם במשמע לשתי מחלקותם, יהודה וישראל. להגיד שעונש השיעבוד והאסירה בחבלים יהיו על אפרים ויהודה גם יחד. עוד ייתכן לפרש "עינתם" (ראבי"ע) מלשון מענית=תלמים. כדוגמת הכתוב בתהלים (קכ"ט, ג): "על גבי חרשו חורשים, האריכו למעניתם". עונשם היה, לפי "מצודת דוד" והמלבי"ם, כפול ומכופל. יכבידו עליהם הרעה והשעבוד, בדומה לשור הנאלץ לחרוש שתי חרישות יחד. והשווה לפירושו של רש"י ותרגום יונתן, לעינתם שהוא מלשון עינים. תמונת המשל תהיה על פי זה, פרה שאוסרים אותה בעול המחרשה וסימלוני העול נוקבים ויורדים אחד מכאן ואחד מכאן אצל שתי עיני השור. אחרים פירשו את הצירוף כטפל, סיבה בתוך המשפט המורכב. יתפרש הצירוף לפי רד"ק: עונש השיעבוד יוטל על ישראל בגלל שאסרו עצמם יהודה ואפרים זה בזה והתחברו לעשות הרע, כמו שאוסרים את השורים אל מעניתם. או בגלל שנאסרו לשתי אמונות: האל והבעל, כפרה שנאסרת לשתי מענות, זו מושכתה לצפון וזו מושכתה לדרום. לפיכך באנתי ואאסור אותם, כך פירש ר"א מבלגנצי.

5. עין בהוראת הטבעת שבעול, נמצא במשנה כלים כ"א, ב. ואמר לשתי עינתם, כדי לתאר את השעבוד הקשה. על הפרה יוטלו שני עלים כדי לרסנה כראוי.
6. בהסתמך על משלי ה', כב: עונותיו ילכדנו את הרשע, וחבלי חטאתו יתמך.

ואם על דרך הקרי ייתכן, כפי שתרגמו השבעים, הפשיטא והוולגטא, ורומז הכתוב לעונות=חטאים ממש. מוסיף לפרש אברבנאל, מפני שאסרו עצמם לשתי עונות, אלו הם שני עגלי הזהב שהיו עובדים, לפיכך יהיה עונשם.

עוד מצינו פירוש הרואה בצירוף תיאור מצב. ההברה בי"ת ש"באסרם", מתפרשת במובן בעת, בזמן. ויהיה הפסוק: העמים יפלו עליהם בעת אשר יעבדו את עבודת השדה ויאסרו את העול לשתי הטבעות של הבהמות כדי להנהיגן לחרוש. ר"ל באין מחריד ובחשבם את עצמם בשלום ובטח. אם כך ואם כך, התזכורת, על פי הקרי, לעונות שני העגלים אשר עבדום, מהדהדת לכל הדעות. הקישור הזה, והתזכורת המשודרת מצלילי המילות, מקבלים סיוע מהזכרתן של "עגלות בית און" כחטאת ישראל בפסוק ה, ומדימויו של אפרים ל"עגלה מלמדה" לקמן בפסוק יא. הרי זו דוגמה לצירופי לשון ולביטויים מנחים המופיעים בפרשה אחת, ועומסים את הביטוי במיטעני משמעויות נוספים.

המעבר לפסוק יא מוליך אותנו אל מצב ישראל לפנים. תקופת נעורים בה שררו יחסים אידיליים בין בעל העדר לבין מקנהו הצעיר. כל זאת כדי להפיק לקחים לנוכח התמורות השליליות שחלו בהווה. אך לא דווקא. ייתכן לפרש את תמונת המשל כמציגה את חטאי ישראל כרצף מתמשך שתחילתו עוד בתקופת המדבר. התנודה בין דימוי ישראל לעגלה, לבין דימוים לפרה, אפשר שהיא מותנית בהקשר. אם ירצה הנביא לדבר על ישראל בלשון חיבה ידמה אותם לעגלה, ואם בלשון קשה ידמה אותה לפרה. גם זאת, הדימוי לעגלה יש בה טעם וזכרון לעבודת העגל שבבית אל.

ואכן, כתמונה חיובית, המפנה את הזרקורים אל עבר שחר האומה המצויין לטובה, יתפרש מהלך המשל כדלהלן: ואפרים בימי הנעורים שלו, היה כעגלה חביבה מלומדת ומורגלת לחרוש⁷. ואפשר שדימה את אפרים לעגלה צייתנית ומורגלת השומעת היטב לקול הדרבן שבראש מלמד הבקר⁸. ואף על פי שלפעמים קשה עבודת השדה, אהבה לדוש, כי בדישתה הייתה אוכלת מהטוב אשר הי נותן לה, כי אין מחסום לפיה. וכשצוארה שמן ודשן, אומר ה', לא הייתה עיני צרה, אלא השתעשעתי בה. העברתי עליה ידי מתוך חיבה, הטיבותי לצוארה כדרך שעושה האיכר לבהמתו כדי לפייסה שתשמע לקולו. וכן כדי לשים את העול במקום שמן לבל תרגיש בו הבהמה יתר על המידה. בתקופה זו היו אפרים ויהודה מחוברים יחד לעם אחד ואמרתי ארכיב עול המחרישה על שניהם. אפרים ויהודה, כל אחד יחרוש את אדמתו שלו. התוצאה תהיה שאדמת כלל ישראל תשודד.

7. הי לימדה לחרוש ולשאת את עול המצוות, אברבנאל, ראבי"ע. מלומדה מלשון חורשת בהסתמך על אכדית. ויעניין ירמיה ל"א, יז, לשון דומה על דרך השלילה, הבעת חרטה המושמעת בפי אפרים: "יסרתי ואוסר, כעגל לא למד", לחרוש בעול.

8. על פי רש"י. ומעניין הלימוד נקרא המקל שתוקעין בו את הברזל שמכישין בו את הבקר בעת המחרישה משכם את העגלות מלמד הבקר, מפני שמורים אותם בו את הדרך ומיישרים אותם בו לחרוש, עיין שורש ילמד, בן גיאנח ורד"ק ב"שירשים". ובן סרוק ב"מתברת".

עכשיו ממשיך הנביא ומפרש בלשונו המושאלת את משמעות החרישה והשידוד שנצטוו לעשות. עניינה הוא כמובן משל לדברי התורה שנצטוו בני ישראל לקיים והגמול הטוב והמכופל שצפוי להם עקב כך. הדברים מתפרשים כראוי גם במשמעות הפשוטה שבדברי המשל. משמע סימן לשפע בתבואת הארץ, והן במישור הנמשל שהוראתו: ה' יורה את דרך הצדק שתלכו בה. והמפרשים בדרך זו (ראבי"ע ואברבנאל) ימצאו לדבריהם סיוע מן הנאמר תיכף עם סוף המשל, בפתחת פרק י"א. בפסקה זו אכן מתאר הנביא את פרשת אהבתו של ה' לישראל בראשית שחר ימי האומה: "כי נער ישראל ואהבהו, וממצרים קראתי לבני". והלשון "נער" ו"בני" הן לשונות חיבה בדומה לכינוי "עגלה מלמדה" שנקט בו המשל.

המהלך הבא מתאר בלשון מושאלת דומה את בגידת ישראל ביעודו. בניגוד להוראה לזרוע לצדקה, חרשו בפועל רשע, ועל כן בניגוד למובטח שיקצרו לפי חסד, קצרו עכשיו עולה. וזה על משקל: "כי רוח יזרעו וסופתה יקצרו" (ח', ז). ובמקום "נירו לכם ניר", שעניינו היה לבער הקוצים בשדה, הנה עכשיו יאכלו פרי כחש⁹. בתחומי משל הרועים והצאן נותר לפרש את המשלת אפרים לעגלה מלמדה במשמעות שלילית, כהמשך ציור הפרה הסוררת.

התיבה "מלמדה" תתבאר על פי זה מלשון ערמומית. ויהיה הפירוש: אפרים, למרות היותו עגלה צעירה המוכשרת לעבודה, הנה נסיונותיה הוסיפו לה ערמה. ומה ערמתה? היא אוהבת את הדישה ולא נכנעת לחרישה, מפני שזו קלה שיש עמה אוכל, על פי הכתוב: "לא תחסום שור בדישו" (דברים כ"ה, ד). והנמשל, אפרים רוצה להנות מטוב הארץ בלי לקיים את מצוות התורה. ועוד, עבודת הדישה אותה אוהבת היא לעשות, מְשַׁקֶּפֶת בטיבעה תמונה של בהמה המסתובבת אנה ואנה כבמעגל. מבחינה חזותית נוצר קשר בין מראה ההסתובבות במעגל לצליל השם "עגלה". כל זה כמשל וכבבואה להסתובבות של אפרים מעגל לעגל, ומפולחן אחד למשנהו. ואני עברתי על צוארה השמן, אומר ה', וראיתי שהיא בריאה. על כן, מעתה אשים על אפרים עול, ויחרוש יהודה וישדד לו יעקב, ולא ידושו עוד כימי קדם.

או אפשר "מלמדה", מלשון "מלמד הבקר". משמע, אפרים כעגלה מלמדה, שסימני מלמד הבקר עליה. ובלשון רש"י, הנותן טעם של מידה כנגד מידה לחטא ולעונש. ואפרים כעגלה מלומדה שעשויה חבורות חבורות במלמד הבקר. כלומר, הרבה יסורין הבאתי עליה כי לא נכנעה, ותמיד אוהבת לדוש בתבואה בשביל לאכול בלי מעשה עבודה. לפיכך הנני מביא עליהם מלכים שיתישו את כוחה וישימו העול על צוארה. ובאמת הלוא הזכיר בפסוק ה, וכן בפרק ח', שהיה אפרים עובד העגלים, מלומד בעבודתם. אפשר על פי זה לפרש כדברי אברבנאל, ואפרים עגלה מלומדה, כלומר מלומד לעבוד עגלים. לפיכך אביא עליו עמים שירכבו עליו ויכניעו בגלות, ויהיה העונש לקח לשבט יהודה ולכל שאר השבטים.

עכשיו כשהוא מכניע את העגלה ורותם אותם אל עול החרישה, באים הביאור

9. הלשון מקיימת מגע עם ספרות החכמה המקראית כגון, "זורע עולה יקצור און" - משלי כ"ב, וזרע צדקה שְׁכַר אמת" - י"א, יח ועוד.

והלימוד מה היא העבודה שדורש ה' מאת ישראל, מילונים של המעשים הטובים הללו הוא התנאי לשפע הברכה שישלח ה' לישראל. אולם מסתבר שמעשיהם המשיכו להיות מעשי רשע ועוולה.

- ד -

המפרשים את "אפרים עגלה מלומדה" כתמונה חיובית, המפנה את הזרקורים אל עבר האומה בראשית נעוריה הטובים, ימצאו לדבריהם סיוע מן הנאמר עם סוף המשל, בפתיחת פרק י"א. אף כאן חוזר הכתוב לתאר את פרשת אהבתו הקדומה של ה' לישראל בשחר ימי האומה וכפיות הטובה שנהגו בו לאחר מכן (י"א, א-ב). ושוב אל חסדי ה' וטובו לעמו בתקופת המסע במדבר ובגידת ישראל עתה, כשהשליכו את יבם על אשור ומיאנו לחזור בתשובה (ג-ה ואילך).

תיאור היחסים בין ה' לעמו מדלג מתמונה מושאלת אחת למשניה. תחילה שואל הנביא את חומריו מתמונת האב הרוחש לבנו אהבה יתירה, כשמבין השיטין מקיימת התמונה מגע סמוי עם חומרים מושאלים ממשלי הרועים והצאן. אחר כך עובר הכתוב אל מארג מטאפורי ששואל חומרי ציוריותו מתמונת העגלה החורשת שהאיכר חס על שלומה ונוהג עמה במידה של רחמים, כשהמגע המובלע הוא הפעם עם תמונת האב המסור לבנו ורוחש לו אהבה יתירה.

משל 'העגלה המלומדה', האסורה לחבלי העול והמיוסרת, טבע בכל מקרה את חותם ציוריותו במכלול הפרשה הנוספת שבפרק י"א. סמיכות הפרשיות ניכרת בעליל.

להלן פסוקי הכתוב (הושע י"א, א-ז) בפרשה נוספת זו המתארת וממשילה את סיפור התהפוכות ביחסים שבין ה' לעמו:

כי נער ישראל יא
 ואהבהו ומפערים קראתי לבני: קראו להם בן הלכו
 מפניהם לבעלים יבחו ולפסלים יקטרו: ואנכי תרגלתי
 לאפרים קחם על-זרועותיו ולא ידעו כי רפאתים: בהבלי
 אדם אמשכם בעבתות אהבה ואהיה להם כמדימי על
 על לחיהם ואט אליו אוכיל: לא ישוב אל-ארץ מצרים
 ואשור הוא מלכו כי מאנו לשוב: וחלה הרב בעריו וכלתה
 בדיו ואכלה ממעצותיהם: ועמי תלואים למשובתי ואל-
 על יקראהו יחד לא ידומם:

הכתוב פתח בהבעה מפורשת המציינת את סיפור אהבת הנעורים של ה' לעמו ישראל בראשית ימיו. הדימוי איננו ייחודי להושע. הוא צף ועלה באופן טבעי בחזיונם של רבים מנביאי ישראל. חותמו של הדימוי "עגלה מלומדה" לאפרים בפרק הקודם,

ניכר גם מעצם השימוש בלשון "נער" ו"בני" ככינויים לישראל בשחר ימיו שמשותמש בהם עכשיו הכתוב. הכינויים בשני המקומות מציינים רכות בשנים ויש בלשונות ביטוי של חיבה ואהבת נעורים. והקטן שבצאן נקרא "נער" (רד"ק, על פי זכריה י"א, טז). והכינוי "בני" מזכיר כי עוד בהיות ישראל במצרים קרא ה' לישראל בלשון בני: "כה אמר ה' בני בכורי ישראל ואמר אליך שלח את בני ויעבדני" (שמות ד', כב-כג). וזהו מה שאמר עכשיו הושע: וממצרים קראתי לבני. או, בהיות ישראל עבד במצרים, קראתי לבני האהוב ללכת אחרי ולשמוע בקולי.

ומכפיות הטובה של ישראל חוזר הכתוב בפסוק ג להזכיר פעם נוספת את הטובה שגמל להם ה'. 'ואנכי', בניגוד למה שהלכו מפני לזבוח לבעלים, נהגתי עמהם כאשר יעשה האב לבן יקירו ולילד שעשועיו.

ומה שאמר "ואנכי תרגלתי לאפרים, קחם על זרועותי, ולא ידעו כי רפאתם" (ג), הנה טבוע אף הוא בחותם הצירוף "ואפרים עגלה מלמדה" (ודוק צימודי צלילים בין **תרגלתי**, לבין **עגלה** ולבין **עגלים**). אמנם מה שקרא לישראל עכשיו אפרים, טעמו כי עמד בראש ישראל ובכור ה' הוא (ירמיה ל"א, ח), וחביבו: "הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים" (שם, יט). והיה על כן אפרים במרכז מחשבת הנביא. גם אפשר כדברי רד"ק: "שחזר הנביא לקרוא בשם הזה כדי להזכיר שאפרים עשה את העגלים".

נרמזת כאן בעיקר תקבולת בין "תרגלתי לאפרים", לבין "ואפרים עגלה מלמדה", מפני שקיים קשר סימנטי בין ההרגל והלימוד. אמנם הפועל יתרגלתי הוא מלשון 'רגלי וענייניו ללמד את הרגלים ללכת. וכשהאדם למד להלך ברגליו הוא רגיל בהליכה, וזה עולה בקנה אחד עם מה שמתאר הנביא אחר כך שהי לקח את ישראל, הרך בשנותיו, בזרועותיו כאשר ישא האומן את היונק. עם זאת הקשר הסימנטי בין לימוד להרגילות משתמע הן בפירושים לדברי התורה. דברים י"ד, כג: "למען תלמד ליראה את ה' אלקיך", מפרש ראבי"ע: "למען תלמד כטעם עגלה מלומדה והטעם רגילות". ומוכח מדברי נביאים, ירמיה ב', כד: "פרא למד מדבר", רד"ק: "למדי קרע", כמו למוד מדבר מורגל. והשווה למה שמבאר ראבי"ע את תהלים ע"א, יז: "אלקים למדתני מנעורי", במשמע כי אתה למדתני כמו רגילות, כמו פרא למוד מדבר. ובמשנה (דמאי ד', ה): אם היה כהן או עני למודין לאכול אצלו, כלומר רגילין. וכן אצל המדקדקים (בן גיאנח ורד"ק) בערך השורש 'למד': עניין קצת המילות האל-למוד, ועניין קצת-הרגיל, או עניינם הלמוד וההרגל.

אם כן, בפרק י', יא, דימה את אפרים לעגלה צעירה מלומדת ומורגלת, ובפרק י"א, ג, דימה את אפרים לקטן, רך בשנים, שמרגילו ומלמדו¹⁰. ובלשון רד"ק: "ולפי שהמשילו לנער אמר עליו זה הלשון כמו שמרגילין הנער לילך". על סמך מה שפירשנו יהיה הפסוק: "קחם על זרועותיו", המשך תיאור אהבת האב לבנו. כאשר ראה

10. ועיין מדרש תנחומא ויחי, ו', הנסמך לפסוק "ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו" והקישור הלשוני הוא למה שאמר יעקב ליוסף: "קחם אלי ואברכם", בראשית מ"ח, ט.

שהתייגע מעט בנו מן ההליכה, לקחהו על זרועותיו ונשאהו¹¹. והפירוש מסתמך על הכתוב בתורה: "ובמדבר אשר ראית, אשר נשאך ה' אלקיך כאשר ישא איש את בנו בכל הדרך" וגוי' (דברים א', לא).

או 'קחם', כדרך שפירשו רש"י, רד"ק ומטראני, שהכוונה על משה אשר הנהיגם במדבר כאשר ישא האומן את היונק (במדבר י"א, יב); והשווה אברבנאל שפירש תירגלתי מלשון שליחות. כי על כן יקראו השלוחים לתור-מרגלים. אמר ה', אנכי שלחתי לאפרים את מי שלקחם על זרועותיו והוא משה רבנו. או שלחתי לפניו מנהיג המרגלים בנחת וזה משה שלקחם על זרועותיו.

והנה יש מפרשים את "קחם על זרועותיו" גם על אפרים. משמע, למרות שאנכי הולכתי את אפרים למסעות המדבר באהבה, אף על פי כן לקח אפרים הפסילים והעגלים על זרועותיו לעובדם, כי שכח כל מה שהטיבותי עמהם ולא ידעו כי רפאתים. על פי זה בנוי פסוק ג כשלעצמו על תקבולת ניגודית. חלקו הראשון משקף את טובו של ה': "ואנכי תרגלתי לאפרים". וחלקו השני את רעת ישראל: "קחם על זרועותיו". את העגלים.

התמונה של לקיחת אפרים, הרך בשנים, על הזרוע, כמנהג האב הרואה את בנו עייף וכושל, כדרך שנתפרש הפסוק קודם לכן, מתקשרת אכן בעיקרה לתמונת היונק הנישא בחיק האומן. עם זאת פתוחה הציוריות הזו להתקשר למשלי הרועים והצאן. הכוונה לתמונת הטלה רך בשנים שלוקחו הרועה בזרועו ונושא אותו בחיקו. הלוא זה הדימוי שהשתמש בו ישעיהו (מ', יא): "כרועה עדרו ירעה בזרעו יקבץ טלאים ובחיקו ישא".

תמונה זו השפיעה את רישומה על מדרשי האגדות. כך מסופר בשמות רבה ב', ב, על משה שנבחר לרעות את צאן ישראל מפני שבחן אותו ה' במנהגו עם הצאן וראה שיש לו רחמים. במה בחנו? ראה את משה מרכיב על כתפו גדי עייף ונושאו על זרועו. ואכן זה מנהגו של הרועה המסור, הטלאים הרכים, שעדיין אין בכוחם ללכת דרך ארוכה, יינשאו בזרועותיו (והשווה זהר שמות ח"ב, כא).

סיומו של פסוק ג, "ולא ידעו כי רפאתים", הוא לכלל הדעות הבעת ביקורת על ישראל. חרף הטובות שעשה עמהם ולימדם ללכת (במשמעות המושאלת), לא הכירו כי ה' הוא הרופא אותם, שנתן להם כוח ובריאות. ובריכוך אצל רש"י: "יודעים היו, אלא עשו ענמם כלל יודעים". ובריכוך אחר אצל אברבנאל: "לא ידעו כי אני רפאתים מפני שהיו מיחסים היציאה ממצרים למשה". בחירת הפועל "רפאתים" תמצא לעצמה צידוק מפני שהיא תואמת לתכונה שייחסה התורה לה' כאשר הוציא את ישראל ממצרים והוליכם במדבר: "כל המחלה אשר שמתני במצרים לא אשיח עליך, כי אני ה' רפאך" (שמות ט"ו כו).

11. ובמכילתא בשלח ד': "ויסע מלאך האלקים ההולך", ר' יהודה אומר הרי זה מקרא עשיר במקומות הרבה, משל למה הדבר דומה לאחד שהיה מהלך בדרך והיה מנהיג את בנו לפניו. באו ליסטים לשבותו מלפניו, נטלו לפניו ונתנו לאחריו. בא הזאב מאחריו, נטלו מאחריו ונתנו מלפניו, באו ליסטים מלפניו וזאבים מאחריו, נטלו ונתנו על זרועותיו. התחיל הבן מצטער מפני החמה, פרש עליו אביו בגדו. רעב - האכילו, צמא - השקהו. כך עשה הקב"ה יאנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו ולא ידעו כי רפאתים".

על פי המשמע הזה אין הפועל 'רפאתים' מורה על הסרת המחלה, אלא על מניעתה. רוצה לומר, שהיו כתינוק זה הנישא בחיק האומן, ולא הרגישו כי הי שמנע מהם באהבתו כל מחלה וכל נגע. ויהיה צידוק ענייני לפועל 'רפאתים', מפני שתירגל אותם ללכת על רגליהם כדרך הרפואה. ומנע מהם נפילה ופציעה כדרך שקורה לא אחת לתינוק הלומד להלך. והכל במישור המושאל. והכוונה, כשהסעתים ממסע למסע, הסעתים מעט מעט בלי טורח ומבלי שרגלך בצקה (דברים ח', ג).

הפועל 'רפאתים' מנחה כמובן בצלילי אותיות השורש 'רפא' אל השם אפרים. יחד עם זאת מצא הפועל 'רפאתים' את צידוקו הענייני בהתקשרו לתירגול ישראל ללכת על רגליהם במסע הארוך במדבר, מפני שטיבעו של המסע ברגל שקורים בו נפילות ופציעות. "הריפוי" הוא מילה שהשימוש בה בתירגולי הליכה ומסעות טבעי וצפוי. על רקע זה נוצר שוב החיבור למשלי הרועים והצאן.

פורענות מרכזית אורבת לצאן במסעו בשדה המרעה והיא שבירת רגלים וצליעה. הרועה הטוב והמסור נדרש לדעת לחבוש את הנשברת ולרפאותה. השבירה, הצליעה, החבישה והריפוי הן מילות נפוצות במשלי הרועים והצאן: "אספה הצלעה... ושמתי את הצלעה לשארית" (מיכה ג', ו-ז) ועוד. ובהתייחס אל הרועה שאינו מסור לתפקידו: "והנשברת לא ירפא" (זכריה י"א, טז). ובעיקר בתוכחת יחזקאל ל"ד: "ואת החולה לא רפאתם, ולנשברת לא חבשתם".

פסוק ד משנה את מינון חומרי ההשאלה. בכלליות ממשיך הכתוב לספר את סיפור אהבתו הקדומה של ה'. נבחן קודם כל את פירוש המשל כהמשך לציור אהבת האב את בנו. ניתן להסתייע בפירוש אחר לפועל 'יתירגלתי' (ג) שעניינו קשירה וחיתול בחיתולים. לפי זה יהיה הפירוש: שה' נהג כאב רחמן, קשר את אפרים בחבלים רכים, בחיתולי תינוק, והם נקראים חבלי אדם ועבותות אהבה. חבלי אדם ועבותות אהבה יתקשרו על פי זה לחיתולי התינוק שהאם קושרת אותם מתוך אהבה וחביבה לרך הנולד לה.

עוד אפשר שאין "על" שבמשפט "ואהיה להם כמרימי על על לחיהם", אל עול, יונק ותינוק. ויהיה הפירוש, הייתי לישראל כהורים המרימים את העולל שלהם, את תינוקם, על לחיהם כדי להניק אותו ולהאכילו אט אט. ובמשמעות הנמשלת ייתכן שנתכוון לומר, לאחר שהראה להם הי חביבה יתירה בהוציאו אותם ממצרים ומשכם באהבה לסיני, סיפק להם גם מזונות, הוא המן שהי נתן לישראל במדבר לאכלה. עם זאת מועצמת יותר זיקת הכתוב וחומריו המושאלים אל ציור העגלה והטיפול לו היא זוכה מצד האיכר, אותו ידענו קודם לכן (י', י-יא) כשדימה הכתוב את אפרים לעגלה מלומדה. שיבוצם של האביזרים, חבלים, עבותות ועל בציוריות המשל, יוצר באופן מיידי קשר אמיץ עם המילון הלשוני הקשור לעולם הבהמות הרתומות לעול העגלה והמחרשה. אלו הם אביזרי העגלה והבהמות שמתמש בהם ישעיה (ה', יח) כדי לדמות את הרשעים המושכים העוון כמו בעבותות וחבלים שמושכים בהם עגלה: "היו משכי העון בחבלי השוא, וכעבות העגלה חטאה", ועוד.

קישור אמיץ מקיימים החומרים המושאלים של הפסוק עם משל העגלה המלומדה שקדם להם. החבלים, העבותות והעול, הנזכרים ביי"א, ד, הם אביזרי

בהמה המקבילים למוסרות שאסרו את העגלה בעול המחרשה, כמתואר בפרק י', י: "באסרם לשתי עינתם". הצירוף של לשון עבותים עם מוסרות ראה, דרך משל, יחזקאל ג', כה: "ואתה בן אדם הנה נתנו עליך עבותים ואסרוך בהם". קשר בתחום הדימוי קיים גם בין עבותות לבין המילה 'עינתם' שבצירוף "באסרם לשתי עינתם", כדוגמת תהלים קכ"ט, ג-ד: "על גבי חרשו חרשים, האריכו למעניתם. ה' צדיק קצץ עבות רשעים".

הקבלה נוספת קיימת בין הצירוף: "ואהיה להם כמרמי על על לחיהם" (י"א, ד), כפעולה מפיית ומעודדת של האיכר כלפי הבהמה, לבין הצירוף: "ואני עברתי על טוב צוארה" (י', יא), שאף הוא משקף פעולה על דרך חיבוב שעושה האיכר לבהמה. ואם נרצה הרי גם לביטוי: "ואט אליו אוכיל", מלשון שהי סיפק להם מזון-מן בלי טורח (י"א, ד), קיימת תמונה מקבילה במשל העגלה המלמדה שאוהבת לדוש (י', יא) כי בדישתה אוכלת מה שתוצה לאכול ולהנות מן הטוב אשר ניתן לה בחינם. חומרים מושאלים ממשל העגלה האסורה לעול והמלומדה, משוקעים ומובלעים אפוא במיכלול הפרשה (י"א, א-ז). את רושם המיוחד טבעו בפסוק ד. ולפי שהמשיל קודם את אפרים לעגלה, והעגלה אוסרים בכל מקרה בחבלי בהמה עבים וקשים, אמר עכשיו אני משכתי את ישראל בחבלי אדם רכים ובעבותות אהבה, משמע משכתיים בעדינות ולא כמו העבותות הקשים המושכים בצואר הבהמה החורשת על כרחה. והנהגתיים ברחמנות כמו האיכרים הרחמנים המרימים את העול מעל לחיי הבהמה או מעל צוארה להקל ממנה כובד משא העול, או על ידי שמאריכין את הכלונס שהעול נתון בראשו, להקל מעל הפרה החורשת וכדי שלא יכאב לה העול¹², ונהגתי עם ישראל כחורשים הרחמנים המטים אוכל לפי הבהמה בעת שחורשת, לבל תצטרך לשוח אל הארץ.

משלי הרועים והצאן בספר הושע מציגים פנים חדשות הן בפיתוח המארג הצירוי וכל המסתעף ממנו, וכן בגיוון תחומי המשמעויות. לצד הנטייה להחליף את עדרי הצאן בעדרי בקר, מעדיף הושע את תמונת האיכר החורש ודש בפרתו על פני דמות הרועה הנהוג בצאן מרעיתו. עבודת האדמה לסוגיה הייתה לו מאגר מועדף לשאילת חומרי דימוי מאשר מלאכת המרעה. דמות הרועה, או האיכר הנוהג בבקרו, מייצגים בשני המקרים את בעל העדר עצמו, המסור לבהמותיו, שומר עליהן, דואג להן ומאכילן יום יום. דמות הרועה השכיר, כדימוי למלך, לכהנים או לשרים, נעדרת מן המשלים.

התנהגותם של העדרים היא הנותנת וגורמת לשינויים החלים במצבם. הליכותיהם הסוררות, התנערותם ממצוות הרועה הן הסיבות לשיעבודים הקשים הנכפים עליהם. המשלים מציגים בדרך כלל שתי תקופות בחיי העדרים, המאופיינות בתמורות ובניגודים. בין ימים ראשונים וקדומים, הם התקופה האידיאלית ביחסים שבין בעל העדרים לבהמותיו. אהבת הרועה או האיכר לבהמותיו והדאגה לכל הקורה אותן מתוארות בתקופת נעורים זו בציריות מרגשת, לבין תקופה מאוחרת יותר, ימי הבגרות והשובע אז שָׁמְנו הבהמות ובעטו באדון שלהן, היו סוררות בעבודת השדה ונהגו עם בעליהן בכפיות טובה. סיפור העונש המתחולל לבוא הנו מהלך צפוי המסיים את המשל.

12. רש"י, ראב"ע, רד"ק, מצודת דוד, ר"א מבלנצי.